

CASCADE

bulletin voor tuinhistorie

Jaargang 2012 (21) nummer 2

Hollandse tuinkunst in Rusland

Carla en Juliet Oldenburger

Inleiding

Tsaar Peter de Grote (1672-1725) heeft tussen 1697 en 1717 twee bezoeken gebracht aan West Europa. Waarschijnlijk deed hij dit op initiatief van zijn zeer gewaardeerde Zwitserse vriend Franz Lefort (1655-1699), die ooit in dienst was op een Hollands oorlogsschip en in Rusland tot admiraal was benoemd.

Tijdens die reizen bezocht Peter de Grote vorstenhuizen en landhuizen van invloedrijke personen. In Nederland was hij erg onder de indruk van architectuur en tuinarchitectuur en hij wenste dan ook zijn kennis op dit gebied te vergroten om daarmee in Rusland zijn voordeel te doen, zowel bij de opbouw van de stad St. Petersburg als bij de bouw en aanleg van particuliere huizen en bijbehorende tuinen. De invloed van de Hollandse tuinkunst op de Russische is dan ook duidelijk aantoonbaar.

In dit artikel worden de kenmerken van 'Hollandse' tuinen uit de tijd van Peter de Grote nader belicht. Hoe definiëren Russische collega's de Hollandse tuinkunst uit het begin van de achttiende eeuw en wat zijn onze (Nederlandse) hedendaagse ideeën daarover? In verband met restauratie-plannen is het uiterst belangrijk standpunten van beide zijden te kennen. Of de opvattingen van Russische en Nederlandse tuinhistorici met elkaar overeenkomen zal in de conclusie worden uitgewerkt.

De twee reizen

De eerste reis, bekend als het Grote Gezantschap of de Grote Ambassade, maakte Peter van 1697 tot 1698 samen met Franz Lefort en admiraal Fedor A. Golovin (1650-1706). Zij bezochten Koningsbergen, de hoofdstad van Brandenburg, waar Peter onderhandelingen voerde met keurvorst Friedrich III (de latere koning Friedrich I en zoon van Prinses Louise Henriëtte van Nassau). Op dezelfde reis bezochten zij ook de Republiek der Zeven Verenigde

Nederlanden (Zaandam, Amsterdam, Leiden en andere plaatsen), Engeland, Saksen en Oostenrijk. De terugreis voerde via Leipzig, Dresden en Praag naar Wenen. Het eigenlijke doel van de reis was bondgenoten te zoeken om de Turken te intimideren en zich op de hoogte te stellen van onder andere vlootbouw, bombarderen, vestingbouw, waterbouw, geneeskunde en godsdienst.

Achttien jaar later, in 1716 en 1717, werd een tweede Gezantschap uitgerust om steun te verwerven voor de oorlog tegen de Turken en de Zweden. Nabij Amsterdam logeerde het gezelschap toen bij Christoffel Brants (een koopman die handel dreef met Rusland, in Amsterdam bekend van het Brants Hofje), die op de buitenplaats Petersburg langs de Vecht (Nigtevecht) woonde.¹

Daarnaast vereerde Peter professor Herman Boerhaave in Leiden met een bezoek. In de Zuidelijke Nederlanden deden zij Maastricht aan en de grotten van de Sint-Pietersberg, en de steden Luik, Spa, Namen, Nieuwpoort en Oostende. Ook heeft hij op die reis Versailles bezocht en heeft hij de architect Jean-Baptiste LeBlond leren kennen, die later in opdracht van Peter de Grote Paleis Peterhof zou bouwen.

Tijdens deze twee reizen naar West-Europa is bij Peter de Grote interesse voor de tuinkunst gewekt. Onder andere uit zijn reisboekje² wordt duidelijk welke tuinen hij bezocht in de Nederlanden. Het gaat om de tuinen van stadhouder-Koning Willem III zoals Paleis Het Loo, Huis ten Bosch, Paleis Honselersdijk, Huis ter Nieuwburch; de buitenplaats Huis Sorgvliet van Hans Willem Bentinck (intendant van Willem III); buitenplaatsen langs de Vecht als Ouderhoek, Petersburg en Zijdebalen; de botanische tuinen van Amsterdam en Leiden; en enige buitenplaatsen van invloedrijke personen zoals Paviljoen Welgelegen in Haarlem van de bankier Henry Hope, Allemansgeest in Voorschoten van de Leidse lakenkoopman Pieter de la Court van der Voort (in zijn tijd bekend als kweker van ananas) en Kasteel Neercanne even buiten Maastricht van de gouverneur van Maastricht, Daniel Wolff baron den Dopff.

Buiten ons land deed hij de onder Hollandse invloed gebouwde keurvorstelijke paleizen in Berlijn en Brandenburg aan. Evenals Oranienburg³ en Sanssouci en

andere paleizen in Potsdam. Ook heeft hij kennis gemaakt met de tuinkunst in Engeland (waar stadhouder Willem III intussen als Koning zijn invloed deed gelden), Parijs, Praag en Wenen.

Invloed van de reizen in Rusland

De reizen van Peter de Grote naar West-Europa hebben een grote indruk op hem gemaakt. Na zijn eerste reis begon hij in Rusland, naast veel méér vernieuwingen op allerlei vlak, aan een groot bouwkundig moderniseringsproces, dat zich kenmerkte door de bouw van de stad St. Petersburg vanaf 1703. Russische voorbeelden van buitenplaatsen en stadspaleizen in barokstijl zijn de bekende Zomertuin in St. Petersburg, in de delta van de Neva (vanaf 1705) en Peterhof aan de Finse Golf, naar voorbeeld van Versailles (vanaf 1714). Voor architectuur en tuinarchitectuur liet hij bekende en minder bekende (tuin)architecten en ambachtslieden uit onder andere Frankrijk, Italië, Duitsland en Nederland naar Rusland komen om voor hem zijn droom te verwezenlijken. Zo komt het dat Nederlandse architecten/hoveniers en soms ook wetenschappers, zoals de medicus Nicolaas Bidloo, in opdracht van Peter de Grote tuinen hebben aangelegd, waarvan sommige nu nog geheel of gedeeltelijk bestaan.

Een aantal van de Russische tuinen met Hollandse invloed is zo veranderd, dat een tegenwoordige Nederlandse tuinhistoricus deze tuinen niet meer als typisch Hollands zal ervaren. Daarom laten we enkele van deze tuinen de revue passeren en beschrijven we wat die typische Hollandse kenmerken zijn.

Ter sprake komen de tuinen van Ekaterinhof aan de Ekaterinhofka Rivier in St. Petersburg (vanaf 1704); de Zomertuin aan de Neva in St. Petersburg (vanaf 1704); Paleis Lefortovo aan de rivier de Jauza in Moskou (vanaf 1723); de Hollandse Manifaktura of het Peter en Paul Park aan de Kotorosl (een zijrivier van de Wolga) te Jaroslavl (1727-1731) en Paleis Kuskovo te Moskou (vanaf ca. 1750). De tuinaanleg bij dit laatste paleis is ruim na Peter's dood gerealiseerd, maar de invloed van Peter de Grote op het ontstaan van deze tuin heeft hier toch duidelijk Hollandse sporen nagelaten.

Kenmerken van zeventiende-eeuwse Hollandse tuinkunst in Rusland, door *Russische* tuinhistorici gesignaleerd

Rusland en Nederland zijn al enkele jaren op zoek naar hun gemeenschappelijke geschiedenis. De vroegere aanwezigheid van Nederlanders in verschillende landen is vandaag de dag een goede aanleiding voor internationale samenwerking. Het project 'Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed' (GCE)⁴ wil die vroegere samenwerkingsvormen tussen Nederland en andere landen herontdekken en verder ontwikkelen. Een voorbeeld van gemeenschappelijk cultureel erfgoed vormen de sporen van Hollandse tuinkunst in Rusland.⁵

Het probleem dat zich hierbij voordoet is de vraag 'wat is Hollands'? Wat beschouwen Russische tuinspecialisten als sporen van Hollandse tuinkunst uit de zeventiende eeuw en begin achttiende eeuw en kunnen de Nederlandse tuinhistorici deze onderschrijven?

Olga A. Drobnych (Moskou) en Sergey Gorbatenko (St. Petersburg) hebben onderzocht⁶ wat als typisch Hollandse elementen in Russische tuinen kan worden aangemerkt. Zij somden in hun voordrachten de volgende zaken op en doelen hiermee op karakteristieke kenmerken van zeventiende en begin achttiende-eeuwse Hollandse tuinkunst. Deze kenmerken komen ook naar voren in het boek van dr. Maria V. Nasjokina⁷.

* Hollandse tuinen zijn klein van omvang. Bijvoorbeeld Ekaterinhof in St. Petersburg;

* Hollandse tuinen worden vaak door een gracht en een opgeworpen wal omgeven. De hoofdfunctie hiervan is ontwatering en verdediging tegen ongewenste indringers. De wal biedt bovendien bescherming tegen wind, ten gunste van de planten en jonge heester- en bomenaanplant. Deze wallen worden ook gebruikt als zichtterrassen en ze zijn soms bebouwd met wallenhuisjes of walpriëlen. Ze geven uitzicht op de tuin en op de omgeving. Men spreekt in zo'n geval van een verdiepte tuin.⁸ Bijvoorbeeld Ekaterinhof in St.

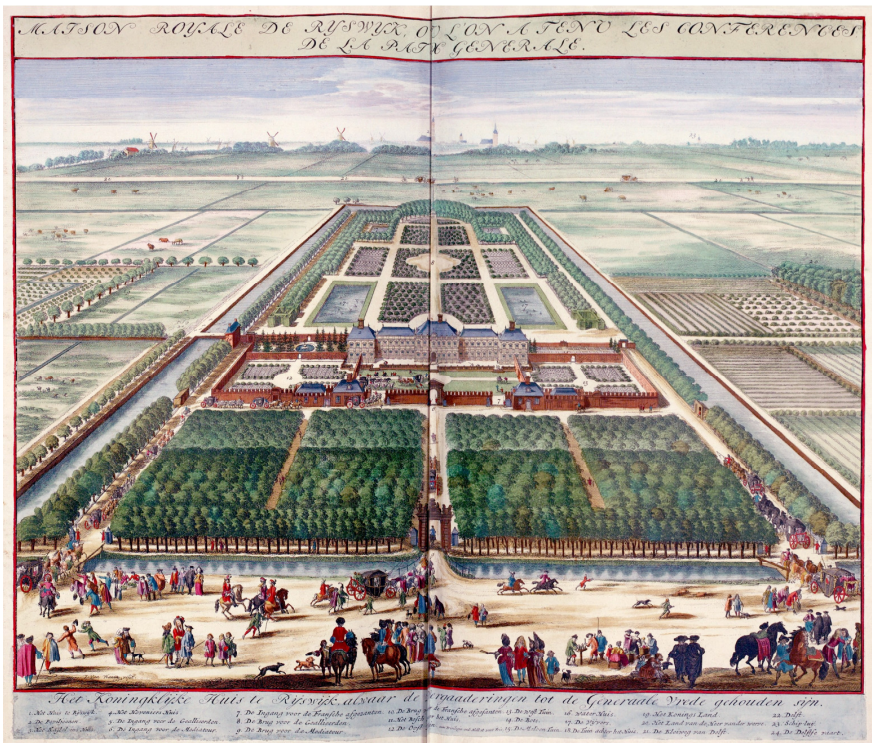
Petersburg, landgoed Vassilyevskoe in Moskou langs de Moskwa-rivier en landgoed Studenets bij Moskou, van een reisgenoot van Peter de Grote, Prins M. P. Gagarin;

* Er is sprake van een Hollandse schikking van buitenplaatsen als ze naast elkaar gelegen zijn (lineair), langs een rivier met uitzicht op die rivier of langs de zee. Peter's inspiratiebron voor het ordonneren van deze Hollandse manier van rangschikken van buitens, zijn de buitenplaatsen langs de Vecht, de Amstel, de Vliet etcetera. Voorbeelden hiervan zijn buitenplaatsen langs de rivieren de Neva en de Fontanka in St. Petersburg en langs de kust van de Finse Golf. Het paleisje Mon Plaisir (deel van het complex Peterhof, gebouwd van 1714-1723) is aan de zee gelegen en wordt vanwege deze ligging alleen al 'Hollands huis' genoemd.⁹ Ook de met bomen beplante kade langs de Finse Golf roept herinneringen op aan Hollandse zee-dijken. De boventuin van Peterhof wordt ook Hollands genoemd. Deze is ontworpen door de Hollandse hovenier Leonard van Garnikfelt en is qua concept goed vergelijkbaar met het ontwerp van Huis ter Nieuwburg in Rijswijk. Dit paleis bezocht Peter de Grote in 1697;

* Het huis op een Hollandse buitenplaats staat vaak terzijde van de middenas,. Bijvoorbeeld: de zomertuin langs de Neva en de privé tuin van de arts N. Bidloo in Lefortovo, Moskou (bestaat niet meer). Zie verder over Bidloo onder Lefortovo park.

Afb. 1. Vassilyevski eiland St. Petersburg. Lineaire rangschikking van huizen langs de Neva. Foto internet.¹⁰

Afb. 2. Vogelvlucht Huis ter Nieuwburg, Rijswijk. Omgrachte buitenplaats met boomsingel aan de binnen- en buitenzijde van de gracht. Jan van Vianen, 1697. Deze buitenplaats is misschien een voorbeeld geweest voor de boventuin van Peterhof.

- * In de Hollandse tuinen in Rusland werden kleine huisjes in Hollands classicistische bouwstijl opgenomen als tuinsieraad of 'folly'. We denken dan aan de bouwstijl van Philip Vingboons, Jacob van Campen en Pieter Post. Maar ook renaissance-architectuur met trapgevels en halsgevels was gangbaar, zoals het Hollandse huis in Kuskovo met trapgevel, Hollandse bloembollentuin en spiegelende Hollandse 'vestinggracht' (zie even verder foto bij Paleis Kuskovo);
- * Hollandse tuinen worden vaak gekarakteriseerd door het voorkomen van molens en waterwerken. De functie van de molens was drainage en het vullen van waterbassins die op hun beurt weer water naar lager gelegen bassins, kanalen, meren, vijvers, cascades en fonteinen distribueerden. Ook werden

bassins als visvijvers gebruikt. Voorbeelden zijn de bassins in het park van Lefortovo in Moskou, de bassins in Tsarskoe Selo in St. Petersburg¹¹, de bassins in de Hollandse Manifaktura in Jaroslavl, een spiegelende vestinggracht bij het Hollandse huis in het park van Kuskovo en het gegraven kanaalvormige ‘meer’ vóór paleis Kuskovo.

Afb. 3. Paleis Kuskovo, met kerk en klokkentoren aan een gegraven kanaalvormig ‘meer’. Foto internet.¹²

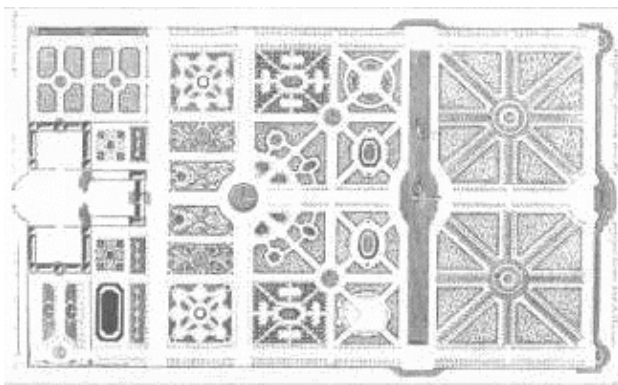
- * Tuinen die rijk beplant zijn met (tulpen)bollen en sierplanten zijn natuurlijk ook typisch Hollands te noemen. Bijvoorbeeld de Hollandse zijtuinen bij het Hollandse huis in het park van Kuskovo;

- * Een Hollands tuinencomplex is vaak een samenstelsel van rechthoekige ‘deeltuinen’ of kamers, die in elkaars verlengde liggen of haaks op elkaar staan. Het totaalcomplex is dientengevolge meestal rechthoekig van vorm. Deze deeltuinen zijn gerangschikt langs één midden-as van symmetrie en / of langs meerdere evenwijdige lengte-assen, gevormd door lanen. Een enkele haaks- of diagonaalsgewijs verdeelde rechthoekige of vierkante deeltuin wordt vaak ook kenmerkend Hollands genoemd. Deze tuinen zijn in laag gelegen gebieden vaak door een grachtenstelsel omgeven. Bijvoorbeeld de Hollandse Manifaktura in Jaroslavl, de Hollandse tuin in Kuskovo in Moskou (zie plattegrond Kuskovo hierna) en de tuinindeling in Tsarskoe Selo bij St. Petersburg, ontworpen door Jan Roosen.¹³

- * Binnen de Hollandse tuincomplexen liggen vaak nutstuinen (boomgaarden¹⁴, boomperken, moestuinen, oranjerieën). Bijvoorbeeld de moestuinen, boomgaarden, boomperken en oranjerie in de Zomertuin te St. Petersburg, de

oranjerie en Amerikaanse¹⁵ oranjerie in het park van Kuskovo en de boomgaard (of ornamentele bomentuin) in de Hollandse Manifaktura;

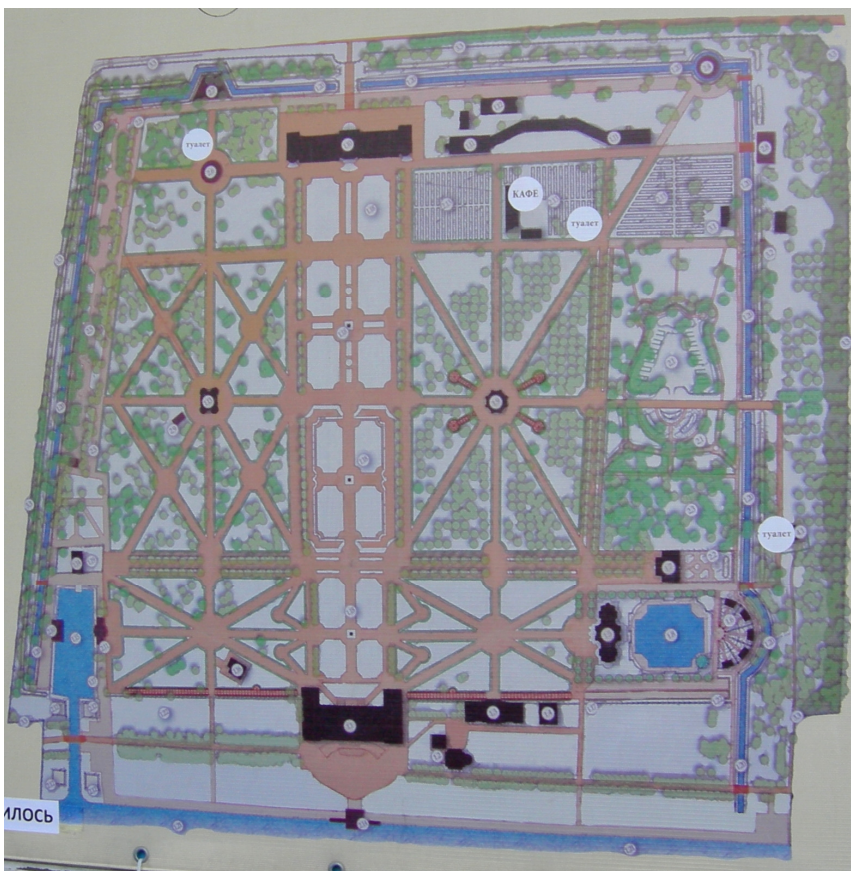
* Hoveniers en architecten die vanuit Nederland bij het ontwerp van een tuin in Rusland betrokken werden, hebben die tuinen natuurlijk ongemerkt een Hollandse accent gegeven. Zo had Tsaar Peter in Nederland kennis gemaakt met Simon Schijnvoet, die volgens bewaarde aantekeningen van Peter de Grote hem heeft geholpen met het ontwerpen van tuinen in St. Petersburg. Andere voorbeelden zijn de Zomertuin in St. Petersburg, ontworpen door Jan Roosen en (zie eerder) de tuin van paleis Tsarskoe Selo, waar Roosen ook bij betrokken was en waar hij bovendien in 1723 een school voor hoveniers heeft gesticht. Ook kennen we de naam van de hovenier Leonard van Garnikfelt, die door Christoffel Brants was aanbevolen als expert in het overplanten van volwassen bomen, maar die achteraf deze kennis niet bleek te beheersen. Vanaf 1715 blijft de hovenier Van Garnikfelt op Peterhof te werken. Andere namen zijn Derek Jansen Bruns, Jan van Staden (als hoofd van de parken en tuinen van St. Petersburg), Johan Eik (tuin van Menshikov op Vasilevski Eiland in St. Petersburg), Bernard Fock (paleis Peterhof en paleis Strelna, beide bij St. Petersburg). Omgekeerd kwamen Russische hoveniers ook naar Nederland om bij Hollanders in de leer te gaan. Ook zij drukten bij terugkomst een Hollands stempel op de Russische tuinen.

Afb. 4. Disposition general d'un grand jardin dont la pente est en face du Bâtiment.

Pagina uit

A.J. Dezallier d' Argenville, *La théorie et la pratique du jardinage*. Paris, 1709; Den Haag, 1715. Was deze plattegrond een voorbeeld voor Jan Roosen bij het ontwerpen van Tsarskoe Selo?

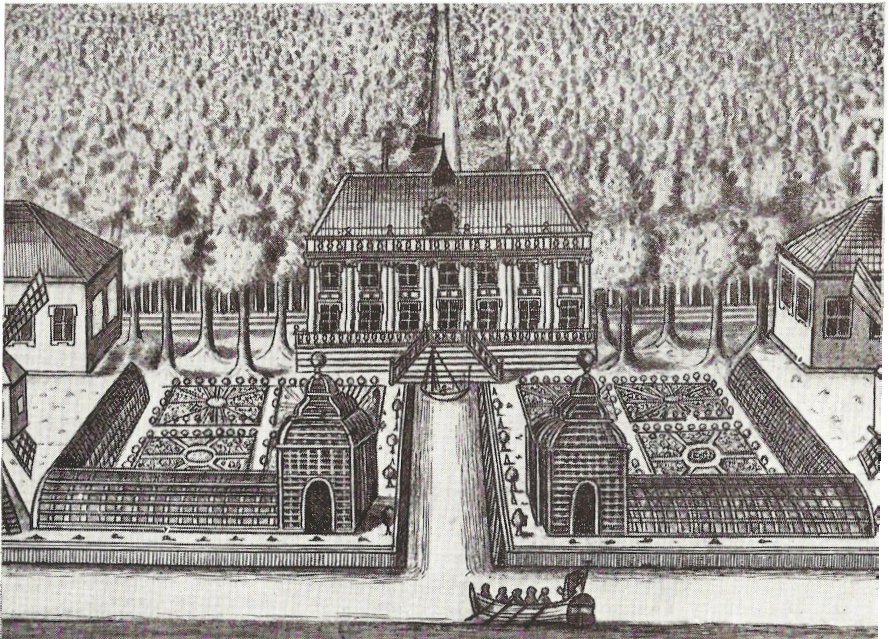

Afb. 5. Paleis Kuskovo, achttiende eeuw, gelegen aan een gegraven 'kanaal' of 'meer'. De waterpartij onderaan links ligt voor het Hollandse huis en is verbonden met het kanaal voor het paleis. De waterpartij onderaan rechts ligt voor de menagerie. De hele tuin is omgracht. De diagonaal verdeelde bosketten waren in de achttiende eeuw met berkenbomen beplant. Foto OHT.

Enkele karakteristieke voorbeelden van Hollandse tuinen in Rusland, gesticht in de eerste helft van de achttiende eeuw

Ekaterinhof aan de Ekaterinhofka Rivier in St. Petersburg (vanaf 1711)

Het voormalige paleiscomplex Ekaterinhof werd vanaf 1711 gebouwd aan de Ekaterinhofka Rivier als herbouw van het voormalige Letnii paleis dat vanuit de zomertuin hierheen werd verplaatst. Het complex werd met een tuin verrijkt, als herinnering aan de eerste overwinning in de oorlog tegen Zweden, die in 1703 in de nabijgelegen monding van de Neva werd behaald. Het paleisje was een geschenk van Peter de Grote aan zijn vrouw Ekaterina Alexeevna. Hij maakte eigenhandig in 1712 het 'masterplan'¹⁶ (wat het tuinontwerp betreft mogelijk in samenwerking met Jan Roosen?).

Afb. 6. Gezicht op Ekaterinhof, door A. Zubov, 1717. Hollands huis met Hollandse tuin; de wieken van twee molens zijn nog net links en recht van de tuinen te zien.

Kenmerken van Hollandse vroeg zeventiende-eeuwse tuinkunst karakteriseren de aanleg, zoals de kleinschaligheid, bassins, symmetrie, en een verbindingsgracht tussen de Ekaterinhofka Rivier en het paleis. Langs de rivier stonden Hollandse molens, om het overvloedige water weg te pompen. Het ontwerp van de bloemperken doet sterk denken aan tuinmodellen van Jan van der Groen in zijn populaire handboek *Den Nederlandtsen Hovenier* (Amsterdam, 1669; 16 maal herdrukt tot 1721). Het is bekend dat Tsaar Peter dit boek in zijn bibliotheek had staan. De latwerk-priëlen en berceaus in deze tuin, goed zichtbaar op de afbeelding, zijn eveneens geïnspireerd op voorbeelden uit dit boek.¹⁷

Bekend is dat de hovenier Dennis Brocket in deze tuin werkzaam is geweest, in 1716 opgevolgd door architect J.-B. LeBlond (Russische spelling 'Leblon'). Het karakter van de tuin is eigenlijk méér Hollands van aard dan de Zomertuin (deze is qua invulling sterk door Frankrijk beïnvloed, zoals hierna beschreven bij de Zomertuin).

Tijdens de regering van Peters nichtje tsarina Anna Ivannovna (1730-1740), werden een jachtbos (mogelijk een sterrenbos?) en een menagerie aan het park toegevoegd, maar de uitvoering stopte na haar dood.

Vanaf 1749, onder het bewind van Peters dochter tsarina Elisabeth (1741-1761), werkte de Nederlandse ingenieur Harman de Bolos op Ekaterinhof. Hij liet het houten huis van Peter de Grote uit de Zomertuin overbrengen om het op deze plek te 'hergebruiken'. Het houten huis is nadien met twee vleugels vergroot. De architectuur van het huis kent zeker Hollandse invloeden. Waarschijnlijk heeft Peter de Grote bij de bouw gedacht aan de architectuur van een huis van Philip Vingboons¹⁸, wiens huizen overigens al dateren van omstreeks 1640.

Ekaterinhof met zijn nog bewaarde tuinstructuren uit de tijd van Peter de Grote, zoals de gracht, de bassins en enkele oude bomen, wacht geduldig op een nieuw Russisch-Hollands leven.

Zomertuin in de Nevadelta in St. Petersburg (vanaf 1704)

Het Zomerhuis en de Zomertuin (Letni sad) vinden hun oorsprong omstreeks 1704, op de plaats van een eerder houten huis met bijbehorende tuin van een

Zweedse landheer. Kort na 1703 is eerst een nieuw houten huis gebouwd naar Hollands model; dit huis is na 1711 door architect Domenico Giovanni Trezzini vervangen door een stenen huis, met grote personeelsannexen erachter. De keuken in dit huis is volledig 'behangen' met Delftsblauwe tegels, zelfs het plafond.

Naar men aanneemt is Peter de Grote zelf de ontwerper van de eerste tuin. In het begin hoorden het Marsveld en de tuin van Michailovsky ook tot de Zomertuin. In 1704 werden al bomen geplant en bloemen en bollen besteld in Nederland en in 1706 werden de eerste fontein gebouwd.¹⁹

In 1710 schreef een tijdgenoot over de Zomertuin als volgt: (...) *De tsarenresidentie, dat wil zeggen het kleine huisje in de tuin, met de Nederlandse voorgevel, bont beschilderd, met gouden raamkozijnen en loodversieringen (...) Daarnaast het kleine vogelhuisje waar verschillende soorten vogels kwetteren. Verder een gevlochten prieeltje (...) Achter in de tuin staat een ander groot huis met een fontein die in werking wordt gezet door een groot wiel. Daarnaast een kleine dierenkamp (...) In het midden van de tuin een groot waterbassin met een grot in het centrum, waaruit een fontein bruist. In de oranjerie zijn een aantal citrus-, sinaasappel- en laurierbomen en anjerstruiken neergezet.*²⁰

Een tweede ontwerp van de tuin is van de hand van de Amsterdamse hovenier Jan Roosen. Roosen werkte vanaf 1698 in Moskou, eerst in dienst van prins Daniel Grigorjewitsj Cherkassky (in het reisboek²¹ van Cornelis de Bruin 'Zerkoaskoi' genoemd), later voor Tsaar Peter. Hij heeft de tsaar, die opgroeide in het Kremlin, in Moskou al leren kennen.²² Vanaf 1712 tot 1725 werkte Roosen in St. Petersburg. De tuin, zoals we die kennen van zijn plattegrond, is ontstaan tussen 1714 en 1716.

Op het hierna volgende ontwerp van de Zomertuin van Jan Roosen (de ingang van de tuin ligt aan de Neva, midden beneden) zien we een driedelige tuin:

1) de eerste tuin strekt zich vanaf de ingang aan de Neva uit tot aan een dwarskanaal, dat waarschijnlijk dienst deed als visvijver; het is een lusthof met een lange berceau en met vier Franse parterres de broderie en daarachter en opzij boomgaarden;

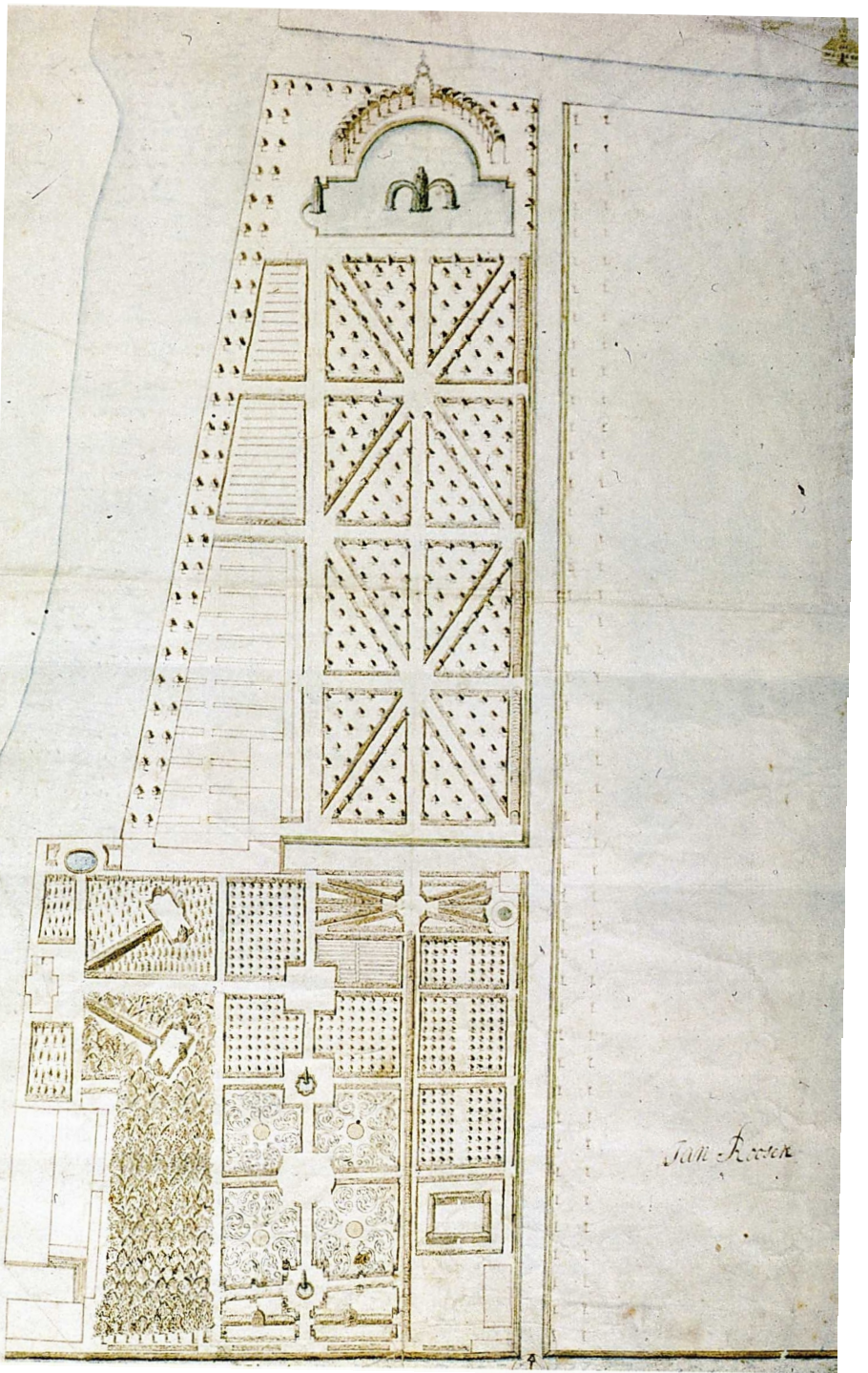
2) de tweede tuin bestaat uit twee 'sterrenbossen' (waarschijnlijk met opgaande lindebomen beplant), afgesloten door een groot waterbassin en uiteindelijk door een exedra-vormige bomenberceau;

3) de derde tuin is in feite een moestuin, gelegen ten westen van de 'sterrenbossen' en verdeeld in oost-west verlopende plantbedden (de keukentuin).

De scheiding tussen eerste en tweede tuin wordt gevormd door een rechthoekig bassin; de scheiding tussen eerste en derde tuin wordt gevormd door een langgerekt gebouw, waarin oranjebomen konden overwinteren (waarschijnlijk een combinatie van een zaadhuis en een oranjerie), later misschien verbouwd tot een stookkas, waarin tropische kuipplanten (zoals ananas) op een temperatuur van ca. 17° Celsius konden worden overgehouden. In dit verband is interessant dat Peter de Grote in 1721 van Pieter de la Court van der Voort ananassen en instructies voor de bouw van een tropische stookkas heeft ontvangen. Dit betekent dat Peter de Grote misschien al snel na 1721 de oranjerie geschikt heeft laten maken voor tropische gewassen of dat er in deze periode een nieuwe stookkas is gebouwd voor het overhouden van zijn ananassen en andere tropische planten, die 's zomers in een oranjerie-tuin vóór de oranjerie konden worden uitgesteld.

De hoofdstructuren van dit grondplan van Jan Roosen zijn tot op de dag van vandaag nog te onderscheiden (ook ondergronds bevinden zich nog archeologische resten).

Afb. 7. (pagina 20) Ontwerp Zomertuin door Jan Roosen 1714-1716. Noorden en ingang aan de Neva beneden. De oranjerie is het langgerekte gebouw tussen bosket en boomgaard in het lusthofgedeelte en de moestuinen langs de Fontanka, die in verbinding staat met de Neva. Zie ook navolgende vogelvlucht. Foto: RAN Library, St. Petersburg.

San Rocco

Historisch onderzoek heeft verder opgeleverd dat de 'sterrenbossen' afgeperkt werden door spalieren (= latwerken).²³ De hoofdlanen waren met beelden versierd. Dit waren Italiaanse beelden die exclusief voor de Zomertuin zijn gemaakt, behalve de Taurische Venus, die door Peter de Grote uit Rome werd aangekocht en op de middenas, aan de Neva was geplaatst (op de vogelvlucht van Zubov is te zien dat er in die tijd nog geen weg was langs de Neva). Mogelijk hebben ook beelden van Barthelomeus Eggers (Afrika en Azië), die Peter de Grote in 1716 ten geschenke had gekregen in Berlijn, in de tuin een plaats gekregen.²⁴ Venus, Afrika en Azië staan nu in de Hermitage tentoongesteld.

Het park werd door de Franse botanicus Pierre Deschisau in 1728 (in zijn boek *Description d'un voyage fait a Saint Petersbourg*) al als een typisch Hollandse tuin gekarakteriseerd o.a. vanwege de verdeling in 'kamers' (bedoeld de vierkante Franse parterres en de daaraan grenzende vierkante boomgaarden), vanwege de hakhoutbossen (of productiebossen met opgaande bomen?), vanwege de latwerken (hiermee kunnen bedoeld zijn de spalieren rond de sterrenbossen met lindenbeplanting, of de lustpriëlen, poorten en berceaus), en tenslotte vanwege de hagen en tuinpaviljoens aan het begin van de tuin.²⁵ In het begin van de achttiende eeuw wordt ook gesproken van een menagerie (voor vogels, hoenderen), fontein (evenals op Soestdijk, Kasteel Heemstede en De Voorst in werking gesteld door een watermolen, maar men spreekt ook over een stoommachine), een oranjerie (met o.a. citrus, laurier en rozen afkomstig uit Polen), een groot centraal waterbassin, een grot, stallen, groentenkassen en marmeren beelden en bustes, voor een groot deel besteld door de Tsaar tussen 1716 en 1725 in Venetië. Alle tegenwoordige beelden (oorspronkelijk 98, nu 91 stuks, waarvan 38 ten voeten uit, 5 beeldengroepen en 48 bustes) zijn nog origineel, en vormen de grootste verzameling originele Italiaanse tuinbeelden die bestaat.

In de boomperken staan nu voornamelijk linden, sparren, eiken en esdoorns. In 1712 liet Peter de Grote 2000 linden bestellen in de buurt van Haarlem.

Afb. 8. Vogelvlucht van de Zomertuin door A. Zubov, 1716. Noorden beneden.

Na de Hollandse periode brak een Franse periode aan. De architect Jean-Baptiste LeBlond maakte aan het einde van zijn leven (1719) een nieuw ontwerp, dat overigens niet werd gerealiseerd. Maar volgende ontwerpers als Mikhail Zemtsov en Bartolomeo Rastrelli gebruikten voor hun architectuurontwerpen wel LeBlond's ideeën, zoals lange rechthoekige perken langs de zwanengracht (oostzijde van de tuin) en vier verschillende bosketten.²⁶

Het typisch Hollandse karakter wordt nu nog steeds gekenmerkt door de ligging van het huis (niet op de hoofdas), het park aan de Neva (vergelijk met de Vecht), en het voorkomen van rechthoekige perken beplant met bomen. Aan de door diagonalen verdeelde parterres de broderie op de vogelvlucht van Zubov (1716) is een vroege Franse invloed te herkennen.

De Russen karakteriseren de tuin als typisch Hollands vanwege de haakse indeling in 'kamers' en perken; de quasi-polderstructuur in het omringende landschap; de Hollandse ontwerper Jan Roosen; en het gebruik van Hollandse lindes.

De tuin werd onlangs hersteld en deels gereconstrueerd onder supervisie van de directie van het Russisch Museum, waartoe het Zomertuin-complex behoort. Nederlandse specialisten hebben in 2011 en 2012 in het kader van het GCE-project hierbij geadviseerd.²⁷ Er is voor gekozen de hoofdstructuur van de Hollandse tuin te behouden en de Franse fase van de tuin (midden achttiende eeuw) met priëlen en fonteinën ook zichtbaar te maken. In dat kader wordt ook de orangerie (als verwarmde stookkas ook geschikt voor tropische planten) herbouwd, zodat het tentoonstellen en kweken van orangerie- en tropische planten ook de aandacht krijgt. Het resultaat is een Zomertuin met een Hollandse hoofdstructuur en deeltuinen naar de Franse mode, met Franse tuinornamenten.²⁸

Lefortovo park of , aan de rivier de Jauza in Moskou (vanaf 1723)

Het park-ensemble Lefortovo is een unieke parkaanleg, vroeger even buiten Moskou, nu *in* de stad (oostelijk deel) gelegen. Het originele ontwerp uit de tijd van Peter de Grote is op sommige punten nog aanwijsbaar.

Vanaf het einde van de zestiende eeuw werden er in de buitenwijken van Moskou nederzettingen gebouwd voor buitenlandse werknemers. Tijdens het bewind van de eerste Tsaar van Rusland, Ivan Vasiljevitsj of Ivan de Verschrikkelijke (1547-1584), was er al een wijk gebouwd langs de rivier de Jauza, genaamd *Nemetskaya Sloboda* (Duits kwartier), aan de overkant van het tegenwoordige Lefortovo-park. Aan het eind van de zeventiende eeuw woonden hier ook enkele vertrouwelingen van Tsaar Peter, de eerder genoemde Franz Lefort en graaf Fedor A. Golovin. Tussen 1697 en 1699 liet Peter aan de overkant van de Nemetskaya Sloboda, dus op de linkeroever van de Jauza, ook zelf een ontvangstpaleis bouwen (het nog bestaande Lefortovsky paleis),

officieel een woning voor Lefort, maar ook bedoeld als gastenverblijf van de Tsaar.

Afb. 9 en 10. Watersysteem in Lefortovo-park aan de Jauza, boven anno 2010; rechts circa 1730. Uitgevoerd o.l.v. de Hollandse arts Nicolaas Bidloo. Noorden boven. De hoogste bassins liggen rechts; de rivier de Jauza links. Foto OHT.

Vanaf 1706 werd op de linkeroever van de Jauza het eerste (militair) hospitaal gevestigd, met een daarbij behorende recreatie-tuin en kruidentuin. Peter de Grote benoemde hier zijn lijfarts Nicolaas Bidloo²⁹ als hoofd en supervisor van de bouw van dit ziekenhuis met bijbehorende tuinen. Behalve de kennis van de medische wetenschap had Bidloo namelijk meer in zijn mars; hij adviseerde Peter I ook als waterbouwkundige en tuinarchitect. Het tuincomplex van Golovin (nu genaamd Lefortovo park) met bassins (visvijvers), kanalen, fonteinen en cascades is ook onder leiding van Bidloo tot stand gekomen. De grot (uit ca. 1720) is hier nog een overblijfsel van. Later kocht Peter het landgoed van Golovin op de linkeroever van de Jauza en dit liet hij vanaf 1722 in verband met de kroning van Ekatarina I, tot een ware keizerlijke residentie uitbouwen.³⁰

Afb. 11. 'Grot' in Lefortovo-park uit ca. 1720. Foto: OHT (2010).

Gedurende de hele achttiende eeuw werd het tuincomplex alleen nog maar rijker gedecoreerd, maar zowel van de huizen als van de tuinen uit de tijd van Peter de Grote is uiteindelijk, behalve de parkstructuur, de waterbassins en de grot,

weinig overgebleven. In het paleis van Ekaterina (1779) is een militaire academie gevestigd.

Complex *Hollandse Manifaktura of het Peter en Paul Park te Jaroslavl* (1727-1731)

De eerste fase van de bouw (1727-1731) van de Hollandse Manifaktura (textielfabriek) inclusief de aanleg van het diagonaal verdeelde 'sterrenbos' (geen hakhoutbos maar ook hier eigenlijk een ornamentele bomentuin) en de waterbassins, is nog in opdracht van Peter de Grote († 1725) aangevangen en wordt in 1731 beëindigd. Een belangrijke rol bij de tot standkoming speelden Hollandse en Engelse kooplieden, onder andere de Nederlander en vertrouweling van Peter de Grote Ivan (Jan) Tames. Hij was tot 1725 betrokken bij de oprichting van een zijden-linten-fabriek in de stad en is in het algemeen als grondlegger van de textielindustrie van Jaroslavl te beschouwen. Vanaf 1718 leidde hij eerst een textielfabriek in Lefortovo (Moskou). Peter de Grote had deze in 1707 opgericht, maar omdat deze niet winstgevend was, ging hij in 1718 over in particulier bezit met Tames als directeur.

Het 'sterrenbos', gecombineerd met grote waterbassins, en afgebeeld op een stadsgezicht van Jaroslavl uit 1731, doet enigszins denken aan het sterrenbos met waterbassins op het ontwerp van Daniel Marot (ca. 1730) van de buitenplaats Meerenberg te Heemstede (nu deel van de buitenplaats Groenendaal), maar is veel groter van afmetingen.

Op de uitvergrote plattegrond hierna zijn in het ornamentele 'sterrenbos' vier tuinbeelden te zien, mogelijk beelden van de Vier Seizoenen of Vier Elementen of Vier Werelddelen. Ze waren geplaatst op de hoeken van het binnenste kwadrant van het 'sterrenbos' met daar tussenin vier fontein. In het midden van het 'sterrenbos' was een open priël geplaatst, in de trant van de voorbeelden van Jan van der Groen. We vinden in zijn modellenboek *Den Nederlantsen Hovenier* afbeeldingen van dergelijke priëlen.

Ter plekke van de Hollandse Manifaktura stroomde het beekje de Kawardakovski door achter elkaar geschakelde waterbassins en bracht de

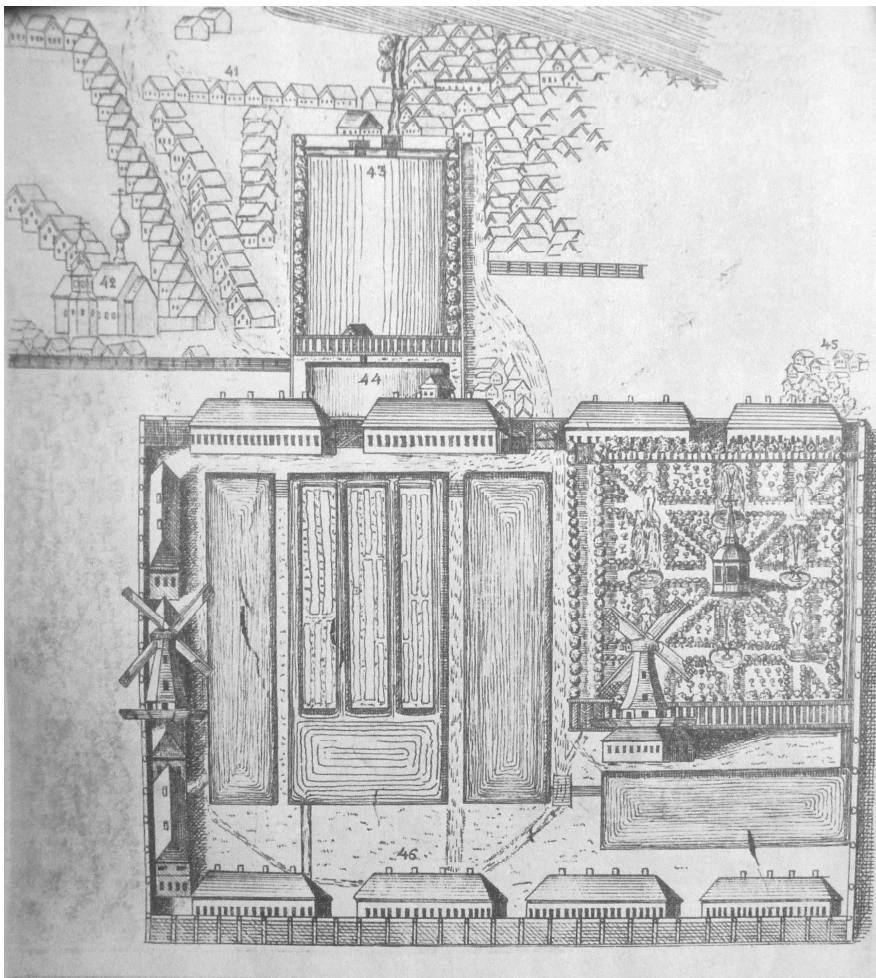
watermolens in beweging die gebruikt werden voor papierfabricage. Twee windmolens dreven de machines voor de laken(= wol) - industrie aan. De molens werden als eerste gebouwd (tussen 1722 en 1731). Dit geeft natuurlijk wel aan dat het hier om een van oorsprong fabrieksterrein ging en niet om een recreatiepark. Het complex (nu 33 ha.) groeide uit tot papier- en textielfabriek en ontwikkelde zich tot een 'model'- fabriek met scholing en sociale zorg voor werknemers en hun kinderen en gepensioneerden. De Manifaktura fabriceerde laken, zijde, tapijten, linnen, papier, maar geen katoen en ook geen zeilen voor de scheepvaart, zoals wel is beweed.

In 1732 waren er 1674 werknemers en was Jaroslavl de vierde grootste lakenproducent van Rusland. De Peter en Paul Kerk werd gebouwd in de tweede bouwperiode (1731 tot in de jaren veertig van de achttiende eeuw).

De bloeiperiode van de Manifaktura was rond 1773. Vanaf 1837 is sprake van een romantisch landschapspark op de plaats van het eerste 'sterrenbos'. De aangrenzende woonwijk werd in de loop der eeuwen een van de meest welvarende van Jaroslavl. Aan dit alles kwam een eind met de revolutie, die hier veel slachtoffers eiste.

Van de bouwwerken uit de tijd van Peter de Grote (eerste kwart van de achttiende eeuw) is nog het portiershuisje zichtbaar (wellicht gebouwd in de eerste Hollandse periode); verdere achttiende eeuwse overblijfselen zijn laanstructuren met boombeplanting rondom het 'sterrenbos' en het waterbouwkundige complex van vijf corresponderende waterbassins.

Nu is het complex vervallen en zijn -afgezien van de Peter en Paul kerk- ook de gebouwen in ruïneuze staat³¹, maar er gloort een sprankje hoop tot revitalisatie van het complex. In het kader van het GCE is een ontwerp-voorstel gepresenteerd (zie noot 25) voor de 'restauratie' van de Hollandse tuin, gebaseerd op de gravure van Rostovtsev.

Afb. 12. Detail van stadsgezicht van Jaroslavl.. Te zien 2 molens, 9 waterbassins en sterrenbos of ornamenteel bomenperk. Gravure van Rostovtsev, 1731. Foto Kunstmuseum Jaroslavl.

Paleis Kuskovo te Moskou (omstreeks 1750)

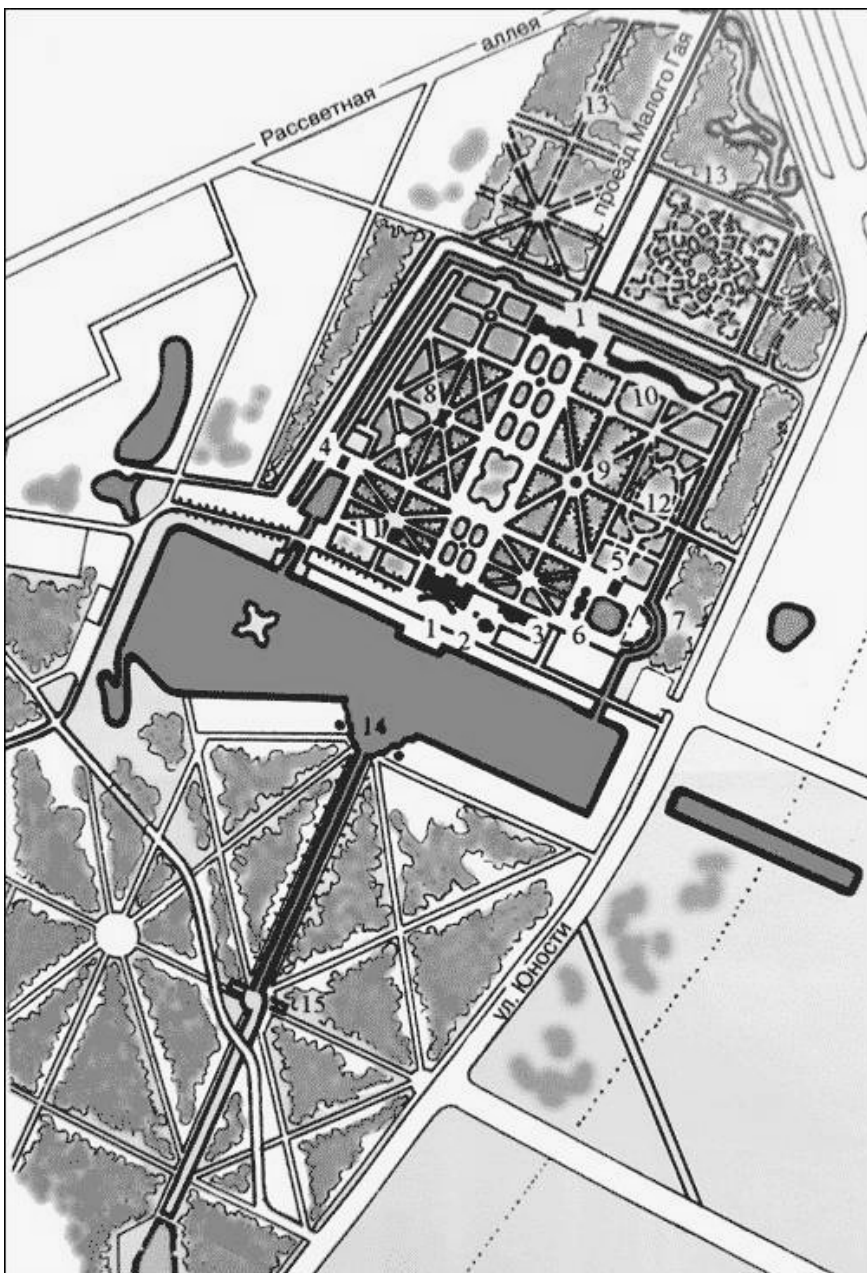
Het tegenwoordige Paleis Kuskovo is gebouwd van 1769 tot 1775 in opdracht van Graaf Pjotr Sheremetjev, zoon van de bekende Boris Sheremetjev (1652–1719), eerste Graaf van Rusland, veldmaarschalk en vertrouweling van Peter de Grote. In 1715 werd Boris Sheremetev eigenaar van dit jachtgebied. In zijn tijd was er sprake van een houten huis, een houten kerk en verschillende waterbassins, die zeker de functie van visvijver hadden in die dagen. Het paleis is nu gesitueerd aan een enorm gegraven kanaalvormig meer (samengevoegde waterbassins?), maar lijkt te liggen aan een rivier, waarin een 'zijkanaal' uitmondt tegenover het paleis.³² Boris vatte het plan op om hier een landhuis te bouwen en tuinen aan te leggen, maar zijn zoon kwam er pas toe dit plan uit te voeren. Het moest een huis worden van dezelfde orde als de paleizen van Peter de Grote.

De architect van dit stenen paleis (als opvolger van het eerste houten huis) was Karl I. Blank, een bouwmeester uit Moskou. Hij was onder meer ook verantwoordelijk voor het ontwerp van het Hollandse huisje in Voronovo bij Moskou, gebouwd in 1760 voor graaf I. I. Vorontsov.

Het tuincomplex Kuskovo bestaat uit een regelmatige aanleg met bloemperken op de middenas, tussen het paleis en de oranjerie. Aan beide zijden van deze strook bloemperken liggen Hollandse diagonaalsgewijs verdeelde boomparken, die oorspronkelijk beplant geweest zijn met berkenbomen. In het midden van de boomparken bevindt zich aan de ene kant van de midden-parterre een hermitage en aan de andere kant een volière. Tuinbeelden, vazen, geknipte bomen en oranjebomen zorg(d)en voor een rijke versiering.³³

Het Hollandse huis (hieronder afgebeeld, aan de westkant van de aanleg, architect Y.I. Kologrivov) maakt deel uit van een Hollands ensemble met een zichtkanaal of spiegelvijver voor het huis (ook spreekt men van een haven), een ophaalbrug tegenover het huis en tuinen aan beide zijden van het huis (in het voorjaar beplant met bloembollen) en dateert uit de periode 1749-1751, dus vóór de bouw van het nieuwe paleis.³⁴ Het huis heeft een Hollands interieur. Het is volledig 'behangen' met Delfts blauwe tegels, ook de plafonds, evenals het

eerdergenoemde Hollandse huis in de Zomertuin. Vijfderangs Hollandse schilderijen versieren de vertrekken en gangen. Het huis werd bewoond door de 'havenmeester'. Kologrivov is ook de architect van de eerste tuinaanleg van Kuskovo met de waterbassins en de grachten rondom.³⁵

Afb. 13. (pagina 30) Plattegrond van Paleis en tuinen Kuskovo. Noorden boven. Voor (onder) het paleis ligt een gegraven meer. Achter (boven) het paleis ligt de omgrachte Hollandse tuin. Foto internet.

De kenmerken van de typisch Hollandse tuinkunst bij paleis Kuskovo zijn het omgrachte rechthoekige deel van de tuin, de met lanen doorsneden boomperken, het Hollandse tuin-ensemble met Hollandse huis, Hollandse tuintjes, vestinggracht en ophaalbrug, en de ligging van het paleis aan het water, hoewel het hier een gegraven water betreft.

Afb. 14. Het Hollandse karakter van dit Hollandse huis werd door architect Kologrivov bepaald door de Hollandse trapgevel van het huis en de namaak-baksteen-architectuur. Ook het waterbassin vóór het huis en de bloembollentuintjes aan beide zijden van het huis drukken een Hollands stempel op het tuin-ensemble. Foto internet.³⁶

Kenmerken van zeventiende-eeuwse Hollandse tuinen volgens

Nederlandse inzichten

In Nederland wordt sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw³⁷ de classicistische tuinarchitectuur onderscheiden in Hollands classicistische en Frans classicistische tuinkunst. Met beide heeft Peter de Grote tijdens zijn bezoeken in Nederland kennis gemaakt.

Wat zijn nu kenmerken van Hollands en Frans classicistische tuinen in Nederland? Met name de restauratie van de tuinen van Paleis Het Loo (1978-1984) heeft ons bewust gemaakt van tuinen uit deze periode. Er is in de tijd voorafgaande aan de restauratie veel onderzoek gedaan naar karakteristieke kenmerken van tuinen uit de tijd van stadhouder-koning Willem III en zijn grootvader stadhouder Frederik Hendrik. De betekenis van zeventiende-eeuwse (tuin)concepten in het algemeen is toen uitgebreid bestudeerd, naast de manier van aanplant en het toegepaste plantensortiment, het voorkomen van tuinsieraden, de toegepaste materialen etcetera.

De Hollands classicistische tuin in Nederland wordt volgens eind twintigste-eeuwse inzichten³⁸ allereerst gekarakteriseerd door:

- * de ligging van huis en tuin. De huizen werden veelal gebouwd in een vlak polderlandschap langs bevaarbare rivieren en meren, of in duingebieden vanwege de jacht. Lang niet altijd is het hoofdhuis op de middenas gebouwd;
- * huis en tuinen vormen één architectonisch concept;
- * het tuincomplex is meestal omgracht, om de waterstand binnen het complex beter te beheersen;
- * de tuin bestaat meestal een rechthoekige oppervlakte, die door middel van een as van symmetrie in twee gelijke delen wordt verdeeld. Deze as is in de meeste gevallen op het midden van het huis geprojecteerd. De lengte-breedte verhouding van de zijden van de rechthoek is idealiter de klassieke harmonische verhouding 4:3 of 3:2;
- * het rechthoekige tuincomplex is omsloten door muren (uit een eerdere periode), of door een grachtenstelsel met boomsingels binnen of buiten de

gracht. De tuinen hebben hierdoor een naar binnen gericht karakter. Lanen en sloten verdelen het terrein in vierkante en rechthoekige compartimenten;

- * sierperken (Jan van der Groen heeft het over Hollandse bloemperken en Franse parterres de broderie), zijn gevuld met een lage één-kleurige beplanting³⁹ of met gestreepte tulpen⁴⁰ en andere bolgewassen en liggen dichtbij het huis. Verdere sierelementen zijn loofgangen en loofpriëlen; doolhoven; zonnewijzers; fontein en bedriegertjes;

- * moestuinen, boomgaarden, boomperken (gevuld met hakhoutbossen of opgaande bomen) liggen meestal iets verder van het huis af, maar wel binnen het tuinarchitectonische plan. Deze deeltuinen worden vaak omheind door hoge hagen langs houten latwerken (spalieren) of door groene 'boommuren'.⁴¹ Ook kent men boomperken gevuld met laaggeënte en laagblijvende vruchtbomen (zogenaamde naantjes of dwergen), omheind door lage latwerken waarlangs laaggeënte vruchtbomen worden geleid;

- * oranje- en citroenbomen zijn in de tijdspanne tot ca. 1680 niet of nauwelijks verwarmd maar geïsoleerd met boekweitdoppen en zijn bedoeld om citrusbomen te laten overwinteren.

De functie van de Hollands classicistische tuin is status, sier en nut. De bloeitijd van deze Hollands classicistische tuinen valt gelijk met de periode waarin in Italië en Frankrijk de baroktuin zijn hoogtepunt bereikt.

De latere Frans classicistische tuin in Nederland (vanaf ca. 1680 tot 1750) onderscheidt zich van de Hollandse door een:

- * sterke verlenging van de middenas tot zichtlaan of zichtkanaal, waardoor vanuit het huis een grote perspectivische werking naar de omgeving ontstaat.

Verder zijn 'Franse' toevoegingen een:

- * exedra-vormige afsluiting van het middendeel van de tuin, bijvoorbeeld door een colonnade;

- * een rijkere versiering van de tuinen. Sierelementen worden dan gevormd door tuinbeelden, geplaatst vóór hoge hagen rond bosketten; door tuinpriëlen; schelpengrotten, hoog spuitende fontein, cascades en bassins; doolhoven en

tenslotte door een afwisselende veelkleurige bloembeplanting in de randperken rondom de parterres of bloemperken.

* orangerieën worden vervangen door stookkasten, geschikt om tropische planten te laten overwinteren.

De Franse architect Daniel Marot heeft een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van de Frans georiënteerde tuinen in Nederland. De tuinen bij Slot Zeist (vanaf 1677) en Paleis Het Loo te Apeldoorn (1684) zijn als vroege Franse tuinen in Nederland te beschouwen.

In de periode na de dood van Peter de Grote worden de tuinen in Nederland nog overdadiger en tegelijkertijd verfijnder (denk aan rococo) gedecoreerd. De centrale hoofdas krijgt bovendien soms uitbreiding met diagonale assen die samen vanuit één centraal punt vertrekken. Deze structuur wordt aangeduid met het woord patte d'oie of ganzenvoet.

Dat de verschillende kenmerken van Hollands en Frans classicistische tuinen zich niet altijd laten schikken in de aangegeven tijdperiodes moge duidelijk zijn.

Peter de Grote bezocht tussen 1697 en 1717 twee keer de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hij heeft zoals gezegd kennis gemaakt met zowel Hollands classicistische als Frans classicistische tuinen in de Nederlanden. De eerste waren in zijn tijd al weer een beetje ouderwets; de tweede zijn tijdens zijn bezoeken modern te noemen.

Conclusie

Als we nu de inzichten over typisch Hollandse kenmerken van zeventiende-eeuwse en vroeg- achttiende-eeuwse tuinkunst van de Russische en de Nederlandse tuinhistorici naast elkaar leggen, komen deze dan overeen of blijkt het dat de karakteristieke kenmerken van Hollandse tuinkunst destijds verkeerd zijn opgevat?

Opvallend is dat vele van wat de Russische tuinhistorici als Hollandse tuinkenmerken typeren zoals de lineaire schikking van buitenplaatsen langs rivieren of de omgrachting rond een terrein, in Nederland wel wordt beschouwd

als Hollands, maar tegelijkertijd zó vanzelfsprekend en gewoon wordt gevonden, dat deze kenmerken heden ten dage in Nederland niet uitdrukkelijk als typisch Hollands worden gedefinieerd.

Natuurlijk en begrijpelijk is het dat Hollandse tuinen door de Russen als klein van omvang worden ervaren en dat deze tuinen het predikaat 'Hollands' meekrijgen als een Hollander de architect is geweest. Ook zijn Hollandse buitenplaatsen inderdaad vaak langs rivieren geschikt. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk dat opdrachtgevers in ons kleine landje allemaal van dezelfde landschappelijke voordelen wilden profiteren. Dat Hollandse tuinen veelal door een wal (of soms een verhoogd terras) worden omgeven, is maar zelden het geval, maar als de wal aan de buitenzijde van een omgrachting wordt bedoeld (deze wal is dan ontstaan door het graven van de grachten), is het misschien toch wel een typisch Hollands kenmerk. Het gevolg van een dergelijke duidelijke omwalling is dat de tuin hierdoor als vanzelf een naar binnen gericht karakter krijgt.

De Russische experts noemen een tuincomplex ook typisch Hollands als de tuin is verdeeld in een aantal rechthoekige deeltuinen langs een middenas van symmetrie. Gorbatenko heeft er al op gewezen in verband met de indeling van de tuinen van Tsarskoe Selo dat dat niet typisch Hollands is maar eerder Frans (Dezallier d'Argenville), hoewel de rechte hoekige kavelverdeling van de Hollandse polders ook wel eens primair de oorzaak kan zijn van het voortzetten van deze manier van verdelen van de tuinen. Het voorkomen van molens in Hollandse tuinen wordt natuurlijk door buitenstaanders als Hollands gedefinieerd, maar is in Nederland geen karakteristiek kenmerk van 17de eeuwse tuinkunst. Het waterprobleem wordt immers meestal opgelost door het graven van waterbassins, visvijvers en grachten en de molens worden door ons als werktuigen gezien die niet in een siertuin thuis horen. Opmerkelijk is dat het voor Nederlandse tuinhistorici grote verschil tussen Hollands en Frans classicistische tuinen door de Russen niet wordt aangeduid.

Zijn er nu nog andere karakteristieke kenmerken van Hollandse tuinen, die de Russische experts niet in hun lijstje van Hollandse kenmerken hebben opgenomen?

De Russen hebben niet uitdrukkelijk de boomperken, omheind door hoge hagen, latwerken of 'boommuren' en gevuld met hakhout of opgaande bomen of vruchtbomen, als Hollands kenmerk onderscheiden. Deze omvangrijke perken waren vaak in stervorm doorsneden door acht tot twaalf bomenlanen en noemt men in die gevallen sterrenbossen. Dat de ideale lengte-breedte verhouding van de tuin als geheel of van deeltuinen vaak gelijk was aan 4:3 of 3:2, is ook niet als Hollands kenmerk onderkend. Misschien terecht, want deze maatverhoudingen uit de Renaissance zullen de Hollanders wel van de Italianen hebben overgenomen. Maar overeenid blijft dat Hollandse tuinen heel vaak zonder dat we het beseffen in deze maatverhouding zijn verdeeld.

Het toegepaste plantensortiment is vanwege het verschil in klimaat natuurlijk heel verschillend in beide landen, maar toch missen we enkele plantkundige aspecten, zoals de samenstelling van Hollandse bloemperken met lage één-kleurige bloembeplanting of met potten bloemplanten geplaatst op tegels; en het onderscheid in oranje- en citroenbomen (voor citrusbomen) en stookkassen (voor tropische planten) en de daarmee samenhangende keuze van plantensoorten⁴²; tenslotte vinden we het kweken van laaggeënte vruchtbomen (naantjes) niet expliciet vermeld.

Heel terecht noemen de Russen niet de verlengde (Franse) zichttas als typisch Hollands tuinelement. Zij kennen natuurlijk de ideeën van de Franse en Italiaanse tuinarchitecten uit het midden van de achttiende eeuw en weten dat de verlenging van de middenas en een overdaad aan tuinbeelden, tuinpriëlen, schelpengrotten, hoog spuitende fonteynen, cascades, en waterbassins niet passen bij de Hollandse (calvinistische) tuin, hoewel daarop natuurlijk ook genoeg uitzonderingen zijn.

Het bouwen van gelijkmatig verwarmde stookkassen (met ingenieuze verwarmingssystemen) is zeker een Hollandse uitvinding die via instructies van Pieter de la Court aan Tsaar Peter in Rusland haar intrede heeft gedaan. Deze kassen werden door de botanische tuinen van Leiden en Amsterdam en door

gefortuneerde particulieren met connecties bij de Oost- en West-Indische Compagnie, vanaf ongeveer 1685 in Nederland en waarschijnlijk vanaf 1721 in Rusland gebouwd om tropische planten, waaronder de ananassen die De la Court als geschenk zond aan Peter de Grote, in kuipen te laten overwinteren.

Het is goed ons te realiseren dat Peter de Grote tijdens zijn bezoeken aan Nederland (1697-1698 en 1716-1717) twee soorten tuinen gezien zal hebben, namelijk ouderwetse Hollands classicistische tuinen en moderne Frans classicistische tuinen. Russische hedendaagse tuinhistorici hebben de tuinen van Ekaterinhof en de Zomertuin in St. Petersburg, van Paleis Lefortovo en Paleis Kuskovo in Moskou en van de Hollandse Manifaktura in Jaroslavl grondig bestudeerd en geanalyseerd. Hun definities omtrent Hollandse tuinen zijn zeker correct en in een enkel geval voor Nederlanders verrassend te noemen. Wij doelen hier bijvoorbeeld op de molens en waterbassins binnen de tuinaanleg. Molens kregen in Russische tuinen een veel prominenter plaats dan in Nederland, waar ze juist ver weg aan de rand van tuinen werden geplaatst, omdat ze als werktuig werden beschouwd en niet als een sieraad voor de tuin. Wij hopen met bovenstaande aanvullingen de Hollandse tuinkunst in Rusland nog iets scherper op de kaart te hebben gezet.

Noten

¹ Zie Carla S. Oldenburger-Ebbers en Andrey L. Reiman, Nogmaals Petersburg langs de Vecht: een vergelijking tussen twee plattegronden voor deze buitenplaats uit de Collectie Beudeker en uit de Collectie van Peter de Grote, *Bulletin KNOB* 100-3 (2001), p. 100-112.

² *Reisboekje bevattende interessante opmerkingen van de reiziger... in de jaren 1697, 1698*, St. Petersburg 1788.

³ Louise Henriëtte schakelde voor de verbouwing en uitbreiding van Oraniënborg bouwmeester Johan Gregor Memhardt in, een Oostenrijker die zijn opleiding in Nederland gevolgd had, en timmerman Michiel Mathijsz Smids (1626-1692) uit Breda.

⁴ De ministeries van Buitenlandse Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap geven uitvoering aan dit beleid en het Nationaal Archief en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn hier vanaf 2009 actief bij betrokken.

⁵ In het kader van het CGE bestudeerde Adviesbureau Oldenburgers Historische Tuinen sporen van Hollandse tuinkunst in Rusland. In 2009 bezocht Carla Oldenburger samen met ir. Diederik Six St. Petersburg (Zomertuin en Ekaterinhof) en Jaroslavl (Hollandse Manifaktura). Dit bezoek resulteerde in het rapport opgesteld door Oldenburgers Historische Tuinen en Six Architects. *Hollands Russische bouwkunst en tuinkunst in de tijd van Peter de Grote. Rapportage en advies t.a.v. voorstellen voor Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed projecten, in de Russische steden Jaroslavl en St. Petersburg.* Amsterdam / Rhenen 2009, 26 p.

In 2010 bezochten Carla en Juliet Oldenburger Moskou (Kuskovo Park en Lefortovo Park). Zij participeerden in de Conferentie 'Dutch Traces in the Russian Cultural Landscape', 23 – 25 september (Moskou Paleis Kuskovo) en zij gaven daar beiden een lezing. 1) Carla Oldenburger-Ebbers, Restaureren van parken en tuinen in Nederland: een proces van achteruit en vooruit?, in: Vissario Alyavdin (red.), *De Nederlandse erfgoed in het culturele landschap van Rusland*. Rapport wetenschappelijk-praktische conferentie. Moskou 2011, p. 19-23; 2) Juliet Oldenburger, Park en tuinen van Huis Staverden, in: Vissario Alyavdin (red.), *De Nederlandse erfgoed in het culturele landschap van Rusland*. Rapport wetenschappelijk-praktische conferentie. Moskou 2011, p.24-29.

⁶ Drobnich en Gorbatenko gaven beiden een lezing op de conferentie 'Dutch Traces in the Russian Cultural Landscape', 23 – 25 september in Moskou (Paleis Kuskovo). Zie Lit. Vissario Alyavdin (red.), *De Nederlandse erfgoed in het culturele landschap van Rusland. Verslag van wetenschappelijk-praktische conferentie*. Met Nederlandse bijdragen van Kees Beelaerts van Blokland, Mariël Kok, Carla Oldenburger en Juliet Oldenburger. Moskou (The Russian Fund for Rebirth of the Russian Country Estate), 2011, p. 32-35; resp. p. 30-31.

Zie ook S. Gorbatenko, *New Amsterdam: St. Petersburg and Architecture images of the Netherlands*, St. Petersburg 2003, p. 206 e.v.). Dit boek is gedeeltelijk gebaseerd op artikelen van E. A. de Jong en A. Reiman in: Renée Kistemaker, Natalja Kopaneva en Annemiek Overbeek (red.), *Peter de Grote en Holland: culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Rusland en Nederland ten tijde van Tsaar Peter de Grote*, Amsterdam/Bussum 1996.

⁷ Zie M. V. Nasjokina, *Russische Tuinen* (boek in het Russisch, vertaalde titel). Deel 1, Moskou 2007. Met dank aan de Nederlandse Ambassade te Moskou, die een deel van haar tekst voor auteurs van dit artikel in het Nederlands liet vertalen door Alexandra Papanina.

⁸ In Engeland spreekt men van 'Dutch (classical) gardens'. De tuinhistorici bedoelen hiermee een verdiepte tuin zoals in de tijd van William en Mary. Tegenwoordig wordt met de term 'Dutch garden' bedoeld op een schijnbaar natuurlijke tuin, aangelegd volgens de principes van de tuinontwerper Piet Oudolf e.a.

⁹ De keuken van Mon Plaisir staat ook bekend als Hollands vanwege de Delfts blauwe tegels, evenals het aviarium of paviljoen dat door Peter de Grote zelf in Holland ontworpen werd. Overigens lagen en liggen er nauwelijks buitenplaatsen aan zee in Nederland.

¹⁰ <http://members.virtualtourist.com/m/p/m/1b36e1/#2>

¹¹ Het tuinconcept van dit paleis is van de hand van Jan Roosen (1718). We hebben dit voorbeeld hier niet uitgewerkt omdat we het nog niet voldoende hebben bestudeerd en ook niet bezochten in het kader van het GCE. Maar de aanwezigheid van bassins en het complex van vierkante deeltuinen voor het paleis, duiden op een Hollandse origine. Zie ook volgende noot.

¹² http://www.free-photos.biz/photographs/places/grottoes/71923_kuskovo-2004-1.php en <http://optimisty.com/kuskovo>

¹³ De tuinen van Tsarskoe Selo mogen dan door Jan Roosen zijn ontworpen, het ontwerp doet, naar Gorbatenko in zijn boek heel terecht opmerkte, heel sterk denken aan een voorbeeldplattegrond uit het boek van A. J. Dezallier d'Argenville, *La théorie et la pratique du jardinage*, Paris 1709 / Den Haag 1715, p. 30. Peter de Grote heeft de laatst genoemde uitgave waarschijnlijk in Nederland gezien en / of besteld voor zijn eigen bibliotheek. Een groot verschil tussen het ontwerp voor de tuinen van Tsarskoe Selo en de plattegrond van Dezallier d'Argenville zijn de centrale parterres langs de middenas aan het eind van de benedentuin. In 1716 arriveerde LeBlond in St. Petersburg; hij zal ook zeker hebben geadviseerd het voorbeeld uit Dezallier's boek te gebruiken; waarschijnlijk was hij zelf de ontwerper hiervan.

¹⁴ Ook de ornamentale bomentuin in Jaroslavl kan als boomgaard worden geïnterpreteerd.

¹⁵ Het woord Amerikaans wordt hier gebruikt in de betekenis van exotisch, dus voor exotische (tropische) planten.

¹⁶ RGADA Moskou. Zie Sergey Gorbatenko, 2003, p. 233.

¹⁷ Er zijn twee gravures van Ekaterinhof bekend: 1) door A. Zubov, 1717; 2) door P. Betun, 1713-1714. KrA, Stockholm. Zie Sergey Gorbatenko, 2003, p. 235 (noot 6).

¹⁸ Zie Ph. Vingboons, *Afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft*, Amsterdam 1670.

¹⁹ Zie T. B. Doebjago, *De Zomertuin* (boek in het Russisch, vertaalde titel), Moskou/Leningrad 1951; en van dezelfde auteur *Russische formele tuinen en parken* (boek in het Russisch, vertaalde titel), Leningrad 1963.

²⁰ Zie N. G. (geen nadere auteursnaam bekend), *Beschrijving van Sint Petersburg en Kronsloot in de jaren 1710-1711*. Vertaald in het Russisch door A. F. Bychkov, Sint Petersburg 1860.

²¹ C. de Bruin, *Reizen over Moskovie, door Persie en Indie....*, Amsterdam 1714.

²² Zie Erik A. de Jong, 'Paradisus Batavus': Peter de Grote en de Nederlandse tuinarchitectuur, in: Renée Kistemaker, Natalja Kopaneva en Annemiek Overbeek (red.), *Peter de Grote en Holland: culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Rusland en Nederland ten tijde van Tsaar Peter de Grote*, Amsterdam/Bussum 1996, p. 115-123.

²³ Volgens Jan van der Groen, in zijn boek *Den Nederlandtsen Hovenier* (1669), geven de latwerken "een ongemeene luyster en cieraet aen de hoven en lust-plaetsen...". Dit zou volgens ons betekenen dat de lindes niet aan de voorzijde van de latwerken, langs de laan, maar juist achter de spalieren aangebonden dienen te worden. Ook het ontwerp van Jan Roosen doet dit vermoeden. In de Zomertuin heeft men de lindes juist langs de lanen geplant, waarschijnlijk omdat er niet genoeg ruimte was, aan de binnenkant van de boomperken.

²⁴ Zie Joziën Driessen i.s.m. het Amsterdams Historisch Museum, *Tsaar Peter de Grote en zijn Amsterdamse vrienden*, Utrecht/Antwerpen 1996.

²⁵ Deze tuinpaviljoens zullen waarschijnlijk open grenenhouten lustprieëlen zijn geweest zoals we ze ook kennen uit het boek *Den Nederlandtsen Hovenier* van Jan van der Groen.

²⁶ Bosketten zijn door hoge hagen omheinde hakhoutbossen waarbinnen open ruimtes met bankjes en / of tuinbeelden als rustplekken zijn uitgespaard.

²⁷ Peter Verhoeff en Willem Zielemann, De tuinen van de Hollandse Manifaktura in Jaroslavl. *Arcadië*, 3-6 (2012), p. 24-31.

²⁸ Over de reconstructie van deze tuin is een volgend artikel met recente foto's in voorbereiding.

²⁹ Nicolaas Bidloo had zelf een nieuw landhuis (met tuin) laten bouwen, omdat zijn eigen huis in de Nemetskaya Sloboda was afgebrand. Het nieuwe huis was gelegen aan de Jauza nabij het ziekenhuis, en bestaat nu niet meer, maar we hebben wel een goed beeld van deze tuin omdat er tekeningen van bekend zijn. Zie N. Bidloo and D. Willemse (inleiding), *The unknown drawings of Nicholas Bidloo, director of the first hospital in Russia*, Voorburg 1975 ; D. Willemse, Nicholas Bidloo and his unknown drawings, *Janus. revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie, et de la*

technique 63 (1976), p. 195-206; Anna Ananieva (zie noot 25); Erik de Jong, Virgilian Paradise: a Dutch garden near Moscow in the eighteenth century, *Journal of Garden History* 1-4 (1981), p. 305-345; Erik de Jong, Of Plants and gardeners, prints and books: reception and exchange in Northern European garden culture: 1648-1725, in: Michel Conan (ed.), *Dumbarton Oaks Colloquium on the history of landscape architecture* (25th). *Baroque garden cultures: emulation, sublimation subversion*, Washington DC 2005, p. 37-84.

³⁰ Zie Ana Ananieva, Russian Holland? Nicolaas Bidloo's (1673/74-1735) country estate by the banks of the river Jauza, in: Maria Ignatieva, Glenn Stewart (ed.), *Historical Landscapes in the Modern Era*, St. Petersburg 2009, p. 66-69.

³¹ Mondelinge mededeling: Auteur Dobrovolskaya schreef over de geschiedenis van de Hollandse Manifaktura en interpreteerde de gravure van Rostovtsev. De auteur noemt een zekere Ulyan Zotov (hoftuinman van Peter de Grote) die in St. Petersburg een tuin had, welke als voorbeeld gediend zou kunnen hebben voor de Hollandse Manifaktura. Er is geen contemporaine beschrijving van het park beschikbaar.

³² Op de tegenwoordige plattegrond van Kuskovo zijn de volgende zaken aangegeven: paleis; kerk en klokkentoren; keuken; koetshuis; grotto; menagerie; Italiaans huis; openluchttheater; volière; stenen oranje; Amerikaanse oranje; huis van de directeur; hermitage; Hollands huis; Zwitsers huis.

³³ Boris Brodsky, *Les Trésors artistiques de Mosco*, Moskou 1991, p. 137.

³⁴ Andere bouwwerken zijn de grote oranje achter het huis (1761-1763. Architect F. S. Argunov); de Amerikaanse oranje; de grotto (1756-1761. Architect F. S. Argunov); de menagerie (1980 herbouwd. Architect F. S. Argunov); het Italiaanse huis met Italiaanse parterres (1754-1755. Architect Yu. I. Kologrivov, met medewerking van F. S. Argunov); de volière (herbouwd tussen 1981-1986); de hermitage (1765-1767. Architect K. I. Blank) en het Zwitserse huis (gebouwd in de jaren zeventig van de negentiende eeuw door architect N.L. Benois (Russische spelling 'Benua')).

³⁵ See Elena Eritsyana, *Guide to the State Museum of Ceramics and the 18th Century Kuskovo Estate*, 1996.

³⁶ http://farm3.static.flickr.com/2524/3735025983_010d2b5f16.jpg.

³⁷ Zie onder meer C. S. Oldenburger-Ebbers, De ontwikkeling van de tuinarchitectuur in Nederland door de eeuwen heen (I): een afwisseling van open en besloten ruimten, *Groen* 43-7/8 (1987), p.11-17. Later werd dit artikel als inleiding uitgewerkt in Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Backer en Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur*, Rotterdam 1995-2000, 4 delen.

³⁸ Het gaat hier om tuinen die aangelegd zijn in de periode 1620-1680, vóórdat de Franse barokstijl in de Nederlandse tuinen doorbrak.

³⁹ André Mollet adviseert een lage één-kleurige beplanting in zijn boek *Le jardin de plaisir, contenant plusieurs desseins de jardinage tant parterres en broderie, compartiments de gazon, que bosquets, et autres...*, Stockholm 1651. Hij noemt o.a. lage anjertjes, anemonen, ranunkels, auricula's, irissen etc.

⁴⁰ Gestreepte tulpen (geel met rood, rood met geel, violet met wit, rood met wit) waren zeer geliefd en in de mode omstreeks 1620-1637. Dat de bloemen virusziek waren wisten de kwekers van toen nog niet. Men betaalde voor sommige tulpen net zo veel als voor een klein smal grachtenhuis. In 1637 werd de 'tulpenwindhandel' van staatswege verboden.

⁴¹ Een boommuur wordt gevormd door dicht op elkaar geplante bomen (bijvoorbeeld lindes), die langs latwerken worden aangebonden en selectief worden opgesnoeid zodat een dichte groene muur ontstaat.

⁴² Het overhouden van citrusbomen en tropische kuipplanten is in het Russische klimaat een moeilijke opgave en vergt veel ervaring. Isolatie, kachels en verwarmingsbuizen geven ieder een ander resultaat. Het overhouden van planten is pas geslaagd als de bomen en planten na overwintering ook vrucht geven.